

ІДЕОЛОГІЯ У ФОКУСІ КРИТИЧНОГО ДИСКУРС-АНАЛІЗУ Н. ФЕРКЛО

Наталія Черниш

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
e-mail: nchernysh@gmail.com. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

Тетяна Лукеря

студентка PhD програми за напрямом 054 «Соціологія» Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, 79000, Україна,
E-mail: tetyanalukeria@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7039-9115>

У статті використано два засадничі принципи соціологічного аналізу ідеології на початку XXI століття: принцип подвійної контекстуалізації М. Буравого та положення про дуальність структур і суб'єктів П. Штомпки. Застосування цих двох принципів дало змогу уточнити фокус авторського дослідження на перехресті множинності ідеологій та мультипарадигмальності сучасної соціології. Здійснено соціологічне осмислення трансформацій соціальної ролі ідеології у розвитку суспільств протягом кінця XIX – початку XXI століття, та виділено три її головні фази. Оскільки ідеологія є явищем багатовимірним, наведено можливості її концептуалізації у низці головних течій і напрямків соціологічного теоретизування та їхніх аксіоматичних ядер. Зокрема, акцент зроблено на урізноманітненні дебатів стосовно макро-мікро дихотомії у вивченні ідеології за рахунок збільшення інваріантності у трактуванні обох членів цієї дихотомії та визнання складного характеру структур і агентів, які мають об'єкт-суб'єктні характеристики. Наголошено, що у науковому річизі бракує соціологічної експлікації та концептуалізації такого бачення ідеології і відповідних йому методів емпіричних розвідок. Відтак аргументовано звуження соціологічної оптики до вивчення ідеології в межах соціально-конструктивістського напрямку соціологічного теоретизування в його критичній версії. Оскільки сьогодні наголошують на важливості вивчення практичних аспектів ідеології та ролі її суб'єктів у суспільних перетвореннях, в рамках кластеру критичного дискурс-аналізу в якості головного методологічного джерела обрано напрацювання Н. Феркло. Виявлено евристичні можливості та межі використання теоретичних положень критичного дискурс-аналізу Н. Феркло для соціологічного пізнання ідеології як автономного дискурсу. На цій основі виділено основні характеристики дискурсу ідеології, а також апліковано основні положення критичного дискурс-аналізу до дослідження ідеології з особливою увагою до її суб'єктів та впливів на соціокультурні зміни. Внаслідок застосування цих дослідницьких процедур запропоновано підхід до вироблення концептуальної схеми соціологічного дослідження ідеології як окремого дискурсу, що враховує її об'єкт-суб'єктні характеристики та дозволяє дослідити роль агентів і реципієнтів у процесі конструювання та споживання ідеології, а також у трансформаціях соціальних практик та соціокультурних перетвореннях.

Ключові слова: *ідеологія, ідеологічний дискурс, критичний дискурс-аналіз, текст, гіпертекст, дискурсивні практики, соціальні практики, фрейм-аналіз.*

Постановка проблеми. Одним з головних принципів соціологічної науки є подвійна контекстуалізація, в найбільш опуклому вигляді сформульована М. Буравим в одній з його статей, присвячених аналізу характеру розвитку національних шкіл соціології [1]. Він виходить з того, що існують дві максимально широкі сутності – реальний світ і науки, які його вивчають. У нашому випадку це суспільство і соціологія. І в цьому зв'язку соціологія, як правило, відстає від соціальних змін, темп яких невпинно зростає, до того ж експоненційно [2]. Ідеальним для соціології був би врівноважений варіант цієї взаємодії та випереджаючий сценарій на майбутнє. Сказане торкається і такого суспільного феномену, як ідеологія, та спроб її соціологічного осмислення. Ідеологія має темпоральну першість порівняно з соціологією і видозмінюється скоріше, ніж з'являються соціологічні рефлексії стосовно цього. Проблема полягає в тому, аби відрефлексувати сучасний стан ідеологічного дискурсу, з'ясувати головні тренди його трансформацій та здійснити селекцію релевантних теоретичних положень разом із відповідними методичними процедурами емпіричних досліджень ідеології та її складових із врахуванням цих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо проблеми. У науковому теоретизуванні поняття «ідеологія» має міждисциплінарний характер (її вивчають філософські, політичні, історичні, соціальні, соціально-психологічні науки тощо), тому її можна трактувати з різних позицій, залежно від характеру та мети дослідження. Ідеологія є предметом вивчення таких науковців, як М. Вебер, Д. Белл, Т. Парсонс, Р. Арон, Е. Шілз, В. Паретто, М.С. Ліпсет, Ф. Фукуяма, Дж. Такер та багатьох інших. Аналіз дотичних до теми сучасних соціологічних праць стосовно ідеології сьогодення дає можливість висунути припущення стосовно її домінуючих характеристик. По-перше, хоча ідеологія є багатовимірним феноменом, її зазвичай редукують до політичної ідеології, яка асоціюється з політичними партіями та політичною системою загалом. Головне вістря багатьох праць такого гатунку полягає у фіксації злегка оновленого ідеологічного політичного спектру в діапазоні від так званих «правих» до «лівих» його складових з поділком «центру», яку, як правило, розміщують посередині

[3, 4]. Новизна торкається переважно запровадження до вже відомих різновидів ідеології префіксу «нео» (згадаймо неолібералізм, неомарксизм чи неоконсерватизм) та пристосування її головних положень і принципів до характеру історичної епохи. І хоч у такого роду публікаціях і фіксують певні переродження первісного набору положень і принципів тієї чи іншої політичної ідеології, але традиційні її постулати і скерованість все ще зберігають силу [5]. Крім політичних ідеологій, сьогодні виникають менш чіткі і недостатньо концептуально обґрунтовані ідеологічні конструкти у вигляді ейджизму, сексизму, антисемітизму, негритюду, популізму тощо. По-друге, за найбільш вживаними визначеннями і тлумаченнями в якості суб'єкта-творця ідеології найчастіше виступають держава та соціальні, групи страти і класи, в той час як роль особистості у творенні, сповідуванні та практичній реалізації висунутих ідей і переконань залишається здебільшого на маргінесі уваги соціологів. По-третє, в соціологічних працях учених, причетних до тлумачення ідеологій, досить рідко з'являються спроби здійснення аналітики в річизі аксіоматичних ядер головних напрямків соціологічного теоретизування. Це призводить до абстрактних, відірваних від дійсності теоретичних побудов, які суперечать ситуації мультипарадигмальності сучасної соціології, а також прогресуючому зростанню інваріантності наукового знання, про що попереджав у своїй епістемологічній теорії когнітивного розвитку ще Ж. Піаже [6]. Відповідно, такого роду праці мають дуже мало спільного із реальним життям ідеологій у соціумі.

З врахуванням цих та інших проблемних моментів дедалі більш активно звучать пропозиції розведення та маркування проблем вивчення ідеології в межах предметних полів різних соціогуманітарних наук та визначення специфіки кожної з них у тлумаченні ідеології. Вироблення такого штабу наукової ідентичності стосовно ідеології стоїть і перед соціологією. При цьому не виключають внутрішнього структурування соціологічного знання про ідеологію та навіть започаткування розбудови автономної теорії середнього рівня – соціології ідеології [7]. В ній варто було б представити не тільки теоретичні положення щодо ідеології в їхньому різноманітті, але й їхню апро-

бацію в емпіричних дослідженнях. У соціології сьогодення існує безліч таких досліджень, але багато з них не мають чіткого теоретичного підґрунтя, використовують головним чином традиційні кількісні або (рідше) якісні методики, не носять систематичного характеру і зрештою не призводять до природження соціологічного знання. В той самий час існують поважні емпіричні дослідження різних аспектів побутування ідеології як у світовій соціологічній думці, так і (подекуди) в українській соціології. Серед останніх за часом варто виділити насамперед Світове дослідження цінностей, до якого включено запитання щодо ідеологічних уподобань населення тієї чи іншої країни, в тому числі й України. Зокрема, за крайністю «ліві-праві» населення України нині знаходиться майже посередині (середній бал - 5,78 з 10 балів, де 1 означає «ліві», 10 – «праві»). У порівнянні із 2011 р. можна спостерігати рух у напрямку «праві» (від значення 5, 49) [8].

Серед соціологічних досліджень останнього часу в Україні, дотичних до аналізу ідеології, слід окремо відзначити проведене представниками Київської школи економіки (автори – Т. Брік і О. Крименюк) за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» опитування щодо ідеологічних уподобань українців [9]. Його сильними рисами є нетрадиційна побудова запитальника та оцінювання ідеологічних преференцій респондентів за комбінованою методикою, яка передбачала два принципові моменти: і безпосередню самооцінку ідеологічних кредо опитуваних, і опосередковане віднесення їх до певного сектору ідеологічного простору. Виявилось, що переважна більшість опитаних фактично опинилася на лівому спектрі політичного компасу; мало того, з цих респондентів більшість попала у квадрат «лівий-авторитарний». Водночас згідно ідеологічних самооцінок майже всі респонденти, які назвали себе «правими у політиці», опинилися саме в «авторитарно-лівому» квадраті. Це свідчить, по-перше, про низьку ідеологічну культуру респондентів, нездатних реально оцінити свої ідеологічні уподобання, а по-друге, про недостатність лише вербально висловлених суджень, які часто є полярно протилежними і які важко ідентифікувати лише таким шляхом. Якщо перше можна віднести до пересічних громадян, то друге вимагає урізноманітнення

дослідницьких процедур у вжитку самих соціологів за рахунок введення, до прикладу, невербальних методів емпіричних досліджень. Іншими словами, домінування в українській соціології традиційних вербальних методів (опитувань, інтерв'ю, фокус-групових дискусій) вивчення ідеології варто сполучувати із такими ж традиційними, але призабутими невербальними методами, як-от спостереження та експеримент в їхньому пристосуванні до можливостей Інтернету, або новочасних візуальних методів. В цілому, як бачимо з наведеного, в емпіричних дослідженнях останнього часу продовжує домінувати інтерес до політичної ідеології та традиційне вивчення політичних ідеологічних уподобань населення у спектрі від «правих» до «лівих».

Тому метою цієї статті є презентація авторського підходу до розробки концептуальної схеми вивчення дискурсу ідеології в сучасній соціології з увагою до поведінкових практик та соціальних активностей продуцентів і реципієнтів ідеологій / ідеологічних уподобань. Реалізуючи цю мету, перш за все зазначимо, що при розробці підходу до створення концептуальної схеми вивчення дискурсу ідеології автори врахували мультипарадигмальний характер сучасної соціології та зміни у статусі ідеології, насамперед ті, які відображають тренд висунення в якості головних носіїв і суб'єктів ідеологій людей – творців, виробників і реалізаторів ідеологічних переконань і принципів у своїх повсякденних практиках. На цій основі за принципом оберненої піраміди було відібрано найбільш релевантний сучасним станам ідеології та соціології комплекс теоретичних положень і методів емпіричних досліджень, які відповідають зазначеному тренду і є недостатньо представленими в українській соціологічній науці. Йдеться про використання можливостей інтерпретації ідеології у річищі соціального конструктивізму, вужче – у теорії дискурсу, ще вужче – у критичному дискурс-аналізі Н. Феркло.

Виклад матеріалу та обґрунтування отриманих результатів. Ідеологія віддавна була одним з головних понять соціології. Вже на початках її розвитку як автономної науки про суспільство поняття «ідеологія» відіграло помітну роль в усій системі позитивістського соціологічного мислення передусім тому, що класики цієї науки роз-

глядали ідеологію в якості важливого інструменту «позитивної політики» держави. Ця політика, заснована на певних ідеологічних константах, мала слугувати вдосконаленню суспільства, викоріненню його вад та перетворенню людини з напів-тварини (за виразом Е. Дюркгайма, Homo Duplex) на істоту соціальну (тобто Homo Socius). У соціологічних вченнях другій половині XIX ст. – початку XX ст. соціологія виступала наукою про суспільство західного взірця з такими його рисами, як порядок, стабільність, раціональність, прогресивний розвиток від нижчих до вищих сходинок, влада соціальних інститутів, соціальний контроль з боку держави тощо. Ці риси багато в чому були співзвучними з ідеологією соціального лібералізму західного штибу протягом першої фази побутування ідеології у соціологічних розвідках щодо неї.

Не змінився пріоритетний статус ідеології лібералізму і (згодом) неолібералізму у соціологічних напрацюваннях мало не усього XX століття навіть з приходом глобалізації, яка, на переконання лідерів світової соціологічної думки, мала бути реалізацією західних ідей панування ринку і демократії у цілому світі. Власне доба глобалізації і формування нового предмету соціологічних досліджень – людства (на відміну від колишнього розуміння соціології як науки про суспільство) мала продемонструвати реалізацію західного варіанту глобалізаційних процесів і торжество втіленої у практику соціальної ідеології неолібералізму у світовому масштабі. Іншими словами, початки і розквіт глобалізації у вигляді вестернізації призвели до початку наступної, другої фази розвитку ідеологій як процесу, а саме до найвищого піку суспільного значення ідеології (нео)лібералізму. Всі інші ідеології (комуністична, фашистська, релігійна, націоналістична тощо) в цій другій фазі втратили своє пояснююче значення та перетворюючі інтенції і тому перестали бути предметом домінуючих наукових зацікавлень. Уособленням таких настроїв стали гасла про «кінець ідеології» чи навіть «смерть ідеології» в сенсі безумовного панування перемігшої ідеології західного гатунку, що зрештою зумовило широко відому тезу Ф. Фукуями про «кінець історії» і «нудне XXI століття» [10], в якому не буде нічого іншого, крім панування однієї ідеології і одного соціального устрою (звісно,

капіталістичного). На його думку, з падінням Берлінського муру (1989 р.) почалося «завершення ідеологічної еволюції людства» і формування «деідеологізованого» світу. Вестернізований лібералізм та західна демократія здобули повну і остаточну перемогу, і майбутнє усього людства лежить тепер на шляхах трансформації в ліберальну демократію, в суспільство, засноване на цінностях, принципах і установках лібералізму. Відтак і в соціології найбільшого опрацювання дістали модифікації саме лібералізму і відбулося згасання наукового інтересу до інших ідеологій та проблематики ідеології як такої.

Але соціологічні дослідження початку XXI століття (до прикладу, П. Бергера і С. Гантінгтона у 10 країнах світу [11]) засвідчили, з одного боку, існування множинності версій глобалізації (у вигляді вестернізації, істернізації, альтернативних глобалізацій тощо), а з іншого – факт опертя цих різновидів глобалізації на різні, часом докорінно відмінні ідеології. Відтак сьогодення позначене мозаїкою ідеологій із втратою домінуючого значення її західноцентричної версії та з переважанням гібридизованих форм. Таким чином, ідеологія трансформується відповідно до умов часу. Це можна проаналізувати на основі змін конотацій у трактуванні ідеології: відколи вона постає із науки про ідеї (як абсолютне знання, закладене у свідомості людей) до виникнення різних її форм, які здатні набувати консенсусів та об'єднуватися, або до появи гібридних змішаних форм, що, як правило, поступово деградують.

Слід взяти до уваги також головні тренди, які характеризують ідеологічний простір сучасного суспільства і людства в цілому. Серед них, на нашу думку, можна виділити такі.

1. Дераціоналізація ідеології та її гіперемоційність, зверненість не так до розуму, як і

2. Все це дає підставу декотрим аналітикам говорити про виродження ідеології як такої. Вкрай негативну позицію у трактуванні сучасної ідеології займає експерт Інституту глобальних відносин Лондонської школи економіки та одночасно Інституту Гопкінса (США) П. Померанцев. Він описує епістемологічний хаос у ситуації з ідеологією сучасного світу в силу її заміни політикою ностальгії або навіть конспіроло-

гією на рівні інстинктів; твердить, що не залишилося чітких «лівих» і «правих» ідей, ідеологічних дебатів про майбутнє. Замість віри в ідеали новітня ідеологія чи те, що прийшло їй на заміну, прагне посіяти зневіру до всього і всіх, заплутати людей, занури-ти їх у стан безнадії і розпачу [12].

При всій, здебільшого негативній, конотації сучасного думання про ідеології одночасно проявляється і така їхня властивість, як зростання можливості для особистості і обирати, і творити нові ідеї та принципи, а також брати участь у їхній практичній реалізації. Це можна поцінувати як соціальну інклюзію в термінах ідеології (хоча часто й обмежену), яка має місце голов-но в демократичних, добре розвинутих країнах.

Доконаний факт множинності ідеологій сучасності максимально затрудняє їхнє концептуальне осмислення в соціології, яка вимушена відрефлексовувати наявну множинність ідеологій у ситуації мультипарадигмальності всередині неї самої. Спрощено можна твердити, що вивчення ідеологій в соціології відбувалося до недавнього часу здебільшого в рамках широкої «макро-мікро» дихотомії або, за виразом П. Штомпки, «першої» і «другої» соціології [13]. Ці дві масштабні групи соціологічних теорій мають й іншу назву. Так, Г. Зборовський виділяє у всій багатоманітності соціологічних вчень дві лінії за ставленням до класики: класичну і некласичну [14]. В цілому відмінність між цими лініями і напрямками соціологічного теоретизування полягає в тому, що саме і як саме повинна вивчати соціологія. При цьому варто застосовувати положення, викладене відомим соціологом В. Радаєвим: аналіз будь-якого соціального явища чи процесу має здійснюватися в рамках аксіоматичного ядра тієї чи іншої течії / парадигми в соціології [15]. Оскільки розмір статті має свої природні обмеження, зупинимо фокус дослідницької оптики до стисло-го викладу можливостей основних ліній чи способів соціологічного теоретизування щодо ідеології з тим, аби в підсумку обрати найбільш релевантний задуму авторів.

Отже, макросоціологія, як її йменує Н. Смелзер [16], або «перша соціологія», за Штомпкою, є сукупністю макроабстракцій про суспільство та великі масштабні утворення в ньому, які існують над головами людей (соціальні структури, соціальні процеси, соціальні явища тощо). Мікросоці-

ологія, або «друга соціологія» (чи, згідно Штомпки, «соціологія соціальних атомів»), передбачає аналіз особистості та взаємодії між особистостями; мислення, поведінку і дію, які існують всередині життя пересічної людини. Відповідно, якщо предметом аналізу виступає ідеологія, то існують принаймні два головні шляхи її розуміння і аналізу в межах зазначеної дихотомії. Перший шлях – визнання її як зовнішньої стосовно людини надіндивідуальної ідейної конструкції, створеної або державою і в інтересах держави, або класами, які виражають в ідеології свої інтереси. Другий шлях – тлумачення ідеології як внутрішньої складової життя людини в єдності її мисленнево-поведінкових складників. При цьому слід визнати, що ці два осмислення ідеологій розрізняються своїми головними характеристиками. Перший різновид (офіційна ідеологія держави, а також класів і великих соціальних груп) зазвичай виступає у формі об'єктивно існуючих раціоналізованих комплексів викладу головних ідей, принципів і положень, а друга формується і функціонує на здебільшого суб'єктивному повсякденному життєвому рівні, у формі ідейних поглядів, переконань і уявлень пересічних людей, забарвлених емоційно.

Ці два різні бачення того, що вивчає соціологія, втілених у макро-мікро дихотомії, багато соціологів намагалися певним чином якщо не об'єднати, то зблизити. Одна з таких останніх спроб належить вже згаданому П. Штомпці в його фундаментальній праці «Соціологія. Аналіз суспільства» (2020 р.). В ній він, зокрема, приділяє особливу увагу так званому «новому теоретичному рухові» у вигляді сполучення історичної соціології та теорії суб'єктності. Ці дві школи, на його переконання, хоча й виходять із відмінних початкових позицій і різних традицій, «сходяться в тому, що представляють суспільство як динамічний процес, під час якого люди своєю діяльністю створюють і репродукують контекст власної екзистенції – соціальні структури, які відтак стають початковими умовами, що обмежують або стимулюють їхні подальші дії. Так виникає нова соціальна онтологія, своєрідна візія суспільства» [17, с. 651]. В цій візії люди самі творять своє суспільство і історію, але не довільно, оскільки обмежені існуючими структурними умовами. Але в підсумку «дії людей

частково детерміновані минулими структурами, а майбутні структури частково детерміновані теперішніми діями» [17, с. 652].

Отже, структури та суб'єкти – колись ключові фігури історії; але тепер утворюється нове, особливе соціальне поле, третій рівень реальності, або індивідуально-структурне поле, яке перетворюється на головний предмет уваги соціологів. У цьому полі і структури, і суб'єкти, підкреслює П. Штомпка, мають дуальний характер: дуальний характер структур знаходить вираз у тому, що вони детермінують суб'єктів і водночас самі є ними детермінованими, а дуальний характер суб'єктів – у тому, що вони формують структури і водночас піддаються формуванню з їхнього боку [17, с. 654].

Цей принцип дуальності П. Штомпки цілком можна застосувати і до бачення ідеології сьогодення. З одного боку, вона є атрибутом структури суспільства, надіндивідуальним об'єктивно існуючим феноменом, а з іншого – це результат суб'єктивної творчості людини, її спроб осмислити і сформулювати свої життєві інтереси, втілити їх у життя. Дуальність ситуації з ідеологією полягає в тому, що людина живе в тому чи іншому суспільстві і відтак відчуває силу впливу панівної ідеології держави чи великої соціальної спільноти, але водночас є вільною у створенні або виборі своєї ідеологічної преференції чи ідентифікації.

Що ж обрати практикуючому соціологові? На нашу думку, враховуючи реальний стан ідеологічного простору та головні тренди його трансформацій, в якості методологічного джерела вивчення ідеологій сьогодення найбільш релевантним вважаємо соціальний конструктивізм. Мотивуємо це тим, що саме в межах цього теоретико-практичного комплексу максимально враховано взаємозв'язок між макро- і мікросоціологією, між об'єктивними умовами і суб'єктивним фактором, коли між ними долаються крайнощі. Це увиразнилося у назвах розділів головної праці засновників конструктивізму П. Бергера і Т. Лукмана: «Суспільство як об'єктивна реальність» та «Суспільство як суб'єктивна реальність» [18]. Додамо, що саме таке бачення суспільства і людини, очевидно, й лягло через півстоліття в основу принципу дуальності П. Штомпки.

Серед головних теоретичних положень, які складають загальне аксіоматичне ядро со-

ціального конструктивізму і які ми аплікуємо на вивчення ідеології, виділимо такі.

1. Реальність конструюється соціально; відповідно, ідеологія як складова реальності також конструюється соціально.

2. Соціальна реальність – результат повсякденних комунікаційних процесів та безперервного конструювання значень і символів, які лежать в основі людської діяльності. Те саме можна твердити і про ідеологію в її невинному русі оновлення та виробництва нового ідеологічного продукту, нових значень у рамках свого дискурсу.

3. Реальність неможливо розглядати поза дискурсом (все, що оточує людей, – це дискурс). Ідеологія також є часткою реальності і щодо неї також можна створювати дискурси, конкретизовані в різноманітних ідеологічних формах.

4. Дискурс – це соціальний конструкт, що конструє соціальну реальність за допомогою значень. Дискурс ідеології – це також один з багатьох соціальних конструктів, в яких відбувається конструювання різних аспектів соціальної реальності та (вужче) соціальних відносин і взаємодій за допомогою певних, організованих ієрархічним чином значень стосовно ідеології.

5. Особистість чи група постійно створює своє бачення соціального світу, засвоює досвід та пропускає через себе об'єктивну реальність і конструє при цьому власне бачення навколишнього життя, формує відповідні картини світу. Стосовно дискурсу ідеології, то її суб'єкти створюють кожен своє розуміння соціальної реальності, накопичують досвід побутування певних ідеологічних дискурсів меншого масштабу і конструюють бачення світу відповідно чи до інтересів держави, чи різних соціальних груп і спільнот, а чи окремої особистості.

6. Соціально конструйована реальність – динамічний процес постійного розвитку, адже реальність відтворюють люди під впливом її інтерпретації і знань про неї. Соціально конструйована в дискурсі ідеології реальність має тенденцію до безперервного змінювання та взаємодій різних конфігурацій складників ідеологічного поля відповідно до певного етапу суспільного розвитку та преференцій суб'єктів. Тобто сама практика створення дискурсу ідеології є динамічною.

7. В процесі наукового пізнання соціальну реальність моделюють чи конструюють а також визначають шляхи, за допо-

могою яких індивіди беруть участь у створенні реальності, яка ними безпосередньо сприймається. В дискурсі ідеології суб'єкти моделюють і конструюють своє бачення тих чи інших складників соціальної реальності та засобів, спрямованих або на утримання статус-кво, або на соціокультурні зміни.

З бігом часу соціальний конструктивізм став парадигмальною основою для створення нових розгалужень, серед яких, на нашу думку, найбільш співзвучним і плідним для сучасного розуміння ідеології є дискурс-аналіз як сукупність теоретичних положень і відповідних їм методів емпіричних досліджень. Його наукова привабливість виявилася такою високою, що в цьому річцісті наприкінці ХХ століття сталося внутрішнє структурування з виділенням декількох гілок. Серед них Л. Філліпс та М. Йоргенсен виділяють теорію дискурсу Е. Лакло та Ш. Муфф, критичний дискурс-аналіз Н. Феркло та дискурсивну психологію [19]. Ці дослідниці здійснили порівняння виокремлених напрямків і виділили їхні спільні та відмінні риси. В першу чергу, вони наголосили, що всі три варіанти базовані на принципах соціального конструктивізму, а також на положеннях лінгвістичного постструктуралізму. Вони також зазначили, що дискурс є поняттям міждисциплінарним, хоча і з явним тяжінням до соціолінгвістики; але процедури його застосування навпрост залежать від вибору вченого та предметного поля науки, до якої він належить. У той самий час виявилось, що в соціології бракує чіткої соціологічної експлікації ідеології власне у дискурсивному полі, яка відображала б об'єкт-суб'єктні характеристики ідеології, її практично-функціональне значення та роль суб'єкта у виробленні / споживанні ідеологій. Як правило, науковці лише побіжно згадують серед різновидів дискурс-аналізу можливості його соціологічної інтерпретації, як це видно із праці Дж. Руїса [20]. Він окремо виділяє соціологічний рівень дискурсу і наголошує, що з соціологічної точки зору дискурс визначається як будь-яка практика, за допомогою якої індивіди надають реальності певного значення. Такого роду твердження, попри намагання здійснити соціологічну експлікацію дискурсу та акцентувати на потребі його використання, все ж носять надто загальний характер і вимагають подальшої деталізації.

Ознайомлення з трьома версіями теорій дискурсу та використовуваними ними методами дискурс-аналізу вплинуло на те, що ми обрали критичну версію Н. Феркло для дискурсивного тлумачення ідеології в силу причин, наведених нижче.

По-перше, у критичному дискурс-аналізі (далі – КДА) визнається активна роль дискурсу (а значить, і дискурсу ідеології) у конструюванні соціального світу за допомогою значень. Дискурс не просто відображає реальність, але конструє її включно із шляхами її змін і трансформацій, що також притаманне дискурсу ідеології, якому присвячено окрему частину доробку Н. Феркло. В його розумінні ідеологія є певною конструкцією значень, які сприяють створенню, відтворенню і перетворенню насамперед відносин влади.

По-друге, КДА розкриває взаємини між дискурсом і соціокультурним розвитком. Дискурс ідеології, як правило, включає до себе або засоби збереження існуючого стану соціуму і культури та його вдосконалення, або шляхи їхньої перебудови чи злам у майбутньому. Також дискурс ідеології здатен впливати або на підтримку і збереження соціальної нерівності, або на її подолання; захищати владу і гегемонію певного класу чи соціальної групи, або сприяти їхньому знищенню. Взагалі метою КДА сам Н. Феркло визначає першочергове сприяння розвитку ліберальних дискурсів і демократизації та встановленню справедливого соціального ладу, що є дуже близьким до дискурсу ідеології.

По-третє, у працях Н. Феркло об'єднано макросоціологічний аналіз соціальної практики та мікросоціологічну інтерпретаційну традицію в соціології, а це сприяє якщо не подоланню мікро-макро дихотомії в соціологічному трактуванні ідеології, то їхньому зближенню та співіснуванню. Відповідно, дискурс ідеології дає можливість концентрації соціологічної оптики і на макроідеологіях, і на ідеологічних пропозиціях меншого або локального масштабу та на ефективності їхніх впливів на соціокультурний розвиток.

По-четверте, на відміну від інших різновидів дискурсу, саме КДА наголошує на тому, що люди не є пасивними ідеологічними суб'єктами, а виконують важливу соціальну функцію ініціатора чи рушія соціокультурних змін. Вони зазвичай мають

якусь традиційну ідеологічну позицію, але й можуть діяти креативно, створювати власні зв'язки між різними практиками та існуючими ідеологіями, а також, що найважливіше, перетворювати свої ідеологічні інтенції та потенційні ресурси на реальність.

По-п'яте, у своєму аналізі дискурсу ідеології Н. Феркло передбачає існуючу у сьогоденні ситуацію, коли люди можуть опинитися «всередині» різних і / або конкуруючих ідеологій, що породжує в них, близько до опису сучасної ситуації в ідеологічному просторі П. Померанцева, відчуття непевності і розгубленості, невіри в можливість щось зробити і змінити.

І, нарешті, по-шосте, теоретичні положення КДА Н. Феркло апробує у своїй трьохвимірній моделі, яка є аналітичною структурою для емпіричного дослідження, в нашому випадку – дискурсу ідеології в його конкретному виразі. Головними складниками цієї моделі є текст, дискурсивні практики і соціальні практики. Текст, згідно з Феркло, вимагає лінгвістичного аналізу; дискурсивна практика є ситуацією використання тексту; соціальна практика – це вплив дискурсу на реальність.

Оскільки сам Н. Феркло розробляв лінгвістичну версію КДА з її особливою увагою до текстів і мови, висловлені ним погляди, які складають аксіоматичне ядро критичного дискурс-аналізу, варто адаптувати до можливостей і меж соціології. В нашому випадку слід внести певні корективи щодо соціологічного розуміння всіх трьох складових запропонованої аналітичної моделі емпіричного дослідження в її застосунку до ідеології. Зокрема, крім тексту в його традиційному розумінні (до прикладу, текст програми політичної партії чи програми дій уряду), його виробництва та сприйняття, в сучасній соціології починають з'являтися дослідження гіпертексту, який домінує нині у віртуальному просторі Інтернету. Оскільки значна частина людської життєдіяльності перенеслася сьогодні власне до Світової мережі, то нова мова інформації і комунікації з приводу ідеології (ідеологічний гіпертекст) також починає бути об'єктом уваги соціологів, особливо коли йдеться про такі речі, як, до прикладу, передвиборчі кампанії. Тому для соціологів вкрай важливо вивчати процеси виробництва текстів і гіпертекстів (у тому

числі ідеологічних), з одного боку, а також особливості їхнього сприйняття людьми, з іншого, і саме ці сфери застосування КДА ідеології поволі стають тепер дедалі більш помітними в соціології. Те саме стосується з'ясування того, як саме дискурси (в тому числі ідеологічні) можуть бути активізованими в тексті та гіпертексті.

Складніше виглядає питання із розумінням другої складової моделі - дискурсивних практик в їхньому соціологічному значенні. Н. Феркло наголошує, що дискурсивна практика є соціальною, а відтак виступає одним з вимірів / моментів соціальної практики, є містком між текстом і соціальною практикою. За своєю сутністю дискурсивна практика є ситуацією використання тексту. Використовуючи думку Н. Феркло, дискурсивні практики ідеологічного ґатунку можуть полягати у підтримці певного соціального чи політичного устрою або допомагати його знесенню. Відтак ідеологія є частиною дискурсивних практик. Далі, Н. Феркло акцентує на тому, що процес формування дискурсивних практик відбувається як на макро-, так і на мікрорівнях, як у вигляді конструювання офіційних ідеологій, так і ідеологічних конструктів меншого масштабу. Причому роль дискурсу для нього – це підтримка соціального порядку та здійснення соціальних змін [21].

Взаємозв'язок вивчення тексту і дискурсивних практик вбачається Н. Феркло у двох напрямках: по-перше, у з'ясуванні того, як саме автори текстів (в тому числі, очевидно, і ідеологічних) використовують вже існуючі дискурси і жанри, аби створити текст, а по-друге, як отримувачі текстів застосовують доступні дискурси і жанри при сприйнятті та інтерпретації текстів. Вже згадувані Л. Філіпс та М. Йоргенсен у зв'язку з цим влучно зазначають, що така модель Н. Феркло є описом відносин між текстом і контекстом [19, с. 115]. Тому ідеологічна дискурсивна практика в цьому випадку виступає посередником між ідеологічним текстом і відповідною соціальною практикою.

Відтак третя складова цієї моделі – соціальні практики. Як впливає з прочитання праць Н. Феркло, ці соціальні практики залежать від багатьох джерел впливу, в тому числі й дискурсів ідеології. Ці ідеологічні дискурси мають різне спрямуван-

ня, головню в діапазоні від підтримки існуючого стану певної соціальної системи та її вдосконалення і до її скасування та заміни іншою. В такий спосіб відбуваються соціокультурні зміни як зміни соціуму і його культури. Питанням залишається, як саме та чи інша дискурсивна практика бере участь у більш широкій соціальній практиці, хоча у випадку з дискурсом ідеології такий взаємозв'язок є найбільш очевидним.

Сам Н. Феркло лише стисло виразив складові своєї аналітичної моделі, і його критики власне й наполягають на тому, що в цій моделі взаємозв'язок її складових не виписаний докладно і що існує недоведеність дієвості дискурсивних практик у напрямку зміни соціального порядку і ширше – соціокультурних змін. Можливо, соціологія зможе закрити певну частину таких критичних зауважень на адресу творця КДА. Це стосується і можливостей соціології посприяти з'ясуванню активної ролі суб'єкта і у виробництві текстів та гіпертекстів, і у самих дискурсивних та соціальних практиках, на що у працях Н. Феркло також звертається менше уваги, ніж вони того заслуговують.

Але найбільше, мабуть, критичних зауважень стосовно доробку Н. Феркло аналітики висувають щодо відсутності чітких визначень соціальних практик та механізмів впливів на них дискурсивних практик. Можливо, Н. Феркло і не ставив перед собою таке завдання, але власне соціології і належить завершити його справу в деталізації таких взаємовпливів і взаємозв'язків. Ми вважаємо, що у цій справі соціологія може долучитися до запровадження до КДА процедур фрейм-аналізу; саме фрейми формують ідеологічний дискурс і конкретизують його в текстах. Це видається особливо важливим стосовно соціологічного розуміння дискурсу ідеології та його складових. Ми вже згадували емпіричне дослідження, представлене у публікації Т. Бріка і О. Крименюка. Саме в ньому і здійснено кореляцію певних політичних дискурсів та тих фреймів, в яких вони знаходять конкретизований вираз. Але таких досліджень наразі обмаль, вони є поодинокими в українській соціології.

З урахуванням сказаного вище, на основі напрацювань Н. Феркло та аналізу його підходу пропонуємо окреслити роль фреймів у контексті творення дискурсу

ідеології децентралізації. Ця сучасна ідеологія тільки починає набувати в Україні своє визнання і втілення у реальні соціальні практики, які великою мірою змінюють життя мешканців територіальних громад. Вона була свідомо обрана нами як нова (для України) соціальна ідеологія, що має частково політичний характер, з тим, аби уникнути традиційної редукції ідеології до її чисто політичного різновиду. У табл. 1 зображена інтерпретація фреймів, які формують та конкретизують ідеологічний дискурс децентралізації.

Вплив на соціальні практики ідеологічного дискурсу децентралізації та фреймів, які його складають, вважаємо за можливе представити у вигляді потенційно досяжних результатів. Йдеться передусім про формування оптимальної системи адміністративно-територіального устрою, яка дозволить громадам брати участь у вирішенні питань місцевого значення. Завдяки створенню власної податкової бази, органи місцевого самоврядування вмотивовані розвивати регіональні та місцеві економіки та бізнес, залучати інвестиції тощо. Запровадження процедури прозорого складання місцевих бюджетів за участі громадськості та звітування про виконання бюджету забезпечує прозорість та ефективність використання бюджетних коштів. Фінансування регіональної політики з власних коштів забезпечує розвиток та підвищення конкурентоздатності громад і регіонів.

Як зазначає І. Гофман, фрейми дозволяють особистості «розмістити, сприймати, ідентифікувати та позначити події або обставини в рамках свого життєвого простору або / і світу назагал» [22, с. 21]. Фрейм є свого роду схемою конструювання, інтерпретації, кодування ситуації, події, явища, що дозволяє краще їх зрозуміти, втілити у відповідні тексти / гіпертексти, у дискурсивні, а згодом і у соціальні практики.

Під «фреймом дискурсу ідеології децентралізації» ми маємо на увазі концептуальну структуру властивостей цього ідеологічного дискурсу, певним способом організовані уявлення щодо розвитку місцевих громад. У такому розумінні ці фрейми генерують вплив на соціальні практики, а згодом і соціокультурні зміни, які ми окреслили у контексті дискурсу ідеології децентралізації. Зокрема, до кожного типу фрейму (політичний, адміністративний, фінансово-

Таблиця 1

Фрейми, що складають дискурс ідеології децентралізації

Тип фрейму	Інтерпретація фрейму
Політичний	<ul style="list-style-type: none"> - Передача «на місця» максимальної кількості повноважень, які органи місцевого самоврядування здатні виконати - Посилення ролі органів місцевого самоврядування - Посилення ролі місцевих політичних партій - Міжмуниципальна консолідація між громадами - Залучення населення до прийняття управлінських рішень за рахунок партисипативних практик (бюджети участі, громадські слухання, місцеві ініціативи, електронні петиції, консультативно-дорадчі органи, публічні консультації тощо) - Органам місцевого самоврядування надана можливість розробляти Стратегії/ Програми розвитку з урахуванням конкретних проблем, потреб громади (історичних, економічних, екологічних, культурних, територіальних)
Адміністративний	<ul style="list-style-type: none"> - Об'єднання міст/селищ/сіл - Укрупнення районів - Землями на території населених пунктів розпоряджаються відповідні органи місцевого самоврядування
Фінансово-економічний	<ul style="list-style-type: none"> - Автономія місцевих бюджетів - Органи місцевого самоврядування мають фінансові засоби та повноваження збирати місцеві податки
Соціальний	<ul style="list-style-type: none"> - Збільшення можливостей для надання соціальних послуг дистанційно - Розвинена інфраструктура на місцях (якісні дороги, Центри безпеки, ЦНАПи тощо)

Джерело: авторське напрацювання

економічний, соціальний) визначена його конкретна інтерпретація, що дозволяє розробити відповідний дизайн соціологічного дослідження. Звичайно, такі пропозиції вимагають свого подальшого опрацювання власне в соціологічному річизці, що зможе збагатити критичний дискурс-аналіз як одну з найвпливовіших течій сучасних соціогуманітарних наук.

Висновки. Таким чином, обрана для аналізу тема розкривається через подвійну контекстуалізацію ідеології та соціології, яка знаходить прояв у поєднанні множинності ідеологій та мультипарадигмальності сучасної соціології. Застосовано також принцип дуальності структури і суб'єкта, який дозволяє розглядати і ідеологію, і соціологію як максимально широкі утворення, в яких взаємодіють об'єктивні та суб'єктивні чинники і феномени. Щодо ідеології, то в ній співіснують офіційні ідеологічні системи, маніфести і програми окремих політичних партій, з одного боку, та ідеологічного ґатунку уявлення й ідеї пересічних громадян, конструйовані суб'єктивно, з іншого. Щодо соціології принцип дуальності проявляється у двох головних гілках теоретизування та у двох відповідних групах методів соціологічних

досліджень – кількісних і якісних. Головним трендом сучасності є зростання ролі і ваги суб'єктивних чинників як у всіх сферах суспільного життя, так і в науковому та ідеологічному просторах.

Ці принципи було адаптовано до соціологічного вивчення ідеології через порівняльний аналіз напрямків і, як наслідок цієї селекції, обрано соціальний конструктивізм як головне методологічне джерело дослідження, а також його відгалуження – теорії дискурсу у версії критичного дискурс-аналізу Н. Феркло. Закладені в них ідеї було апліковано на соціологічне вивчення дискурсу ідеології в єдності теоретичних положень і відповідних методик емпіричних досліджень. Ідеологію визначено в якості соціально конструйованого мегадискурсу, що складається з множини ідеологічних дискурсів меншого масштабу, відмінних за ступенем раціональності, соціального статусу і ролі в суспільстві тощо. Агентами / суб'єктами дискурсів ідеології є влада, яка конструє офіційний ідеологічний дискурс держави, ідеологи певних політичних сил та пересічні громадяни. Дискурси ідеології мають дуальний характер, оскільки обмежені існуючими ідеологічними традиціями, але також вони є ін-

новаційними ідеологічними продуктами, конструйованими суб'єктивно в нових історичних умовах. Дискурси ідеологій складаються з фреймів, в яких знаходять вираз окремі компоненти ідеологій, що відображають їхню суть у відповідних текстах та обговорюються в дискурсивних практиках з подальшими можливостями реалізації у соціальних практиках. Дискурси ідеологій можуть або сприяти збереженню існуючого порядку, або викликати соціокультурні зміни. З'ясувати це допоможе триангуляція методів соціологічного дослідження, до яких відносимо як традиційні кількісні

і якісні, експеримент та спостереження в їхніх сучасних формах, так і невербальні (передусім візуальні) методи і процедури контент-аналізу текстів і гіпертекстів у поєднанні з фрейм-аналізом.

У такий спосіб запропоновано підхід до створення концептуальної схеми соціологічного різновиду критичного дискурс-аналізу в органічній єдності теоретичних положень та методик емпіричних соціологічних досліджень, який пропонується до обговорення у професійному середовищі соціологів і подається у вигляді запрошення до дискусії.

Список літератури

1. Буравой М. Комментарий: за глобальную социологию низших слоев? Социологические исследования. 2009. № 4. С. 14-15. URL: https://www.isras.ru/files/File/Socis/2009-04/Buravoy_2.pdf
2. Черниш Н. Й. Соціологічні аспекти вивчення взаємозв'язків між глобалізацією та пандемією COVID-19. Український соціум. 2020. № 4 (75). С. 11-12. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.009>
3. Горлач М. І. Основні політичні ідеології сучасності. URL: <https://document.wikireading.ru/hvuRMUmV4S>
4. Харламенков В. Лівий VS правий погляд на світ. URL: <http://c4u.org.ua/livij-vs-pravij>
5. Прунак М. Виклик лібералізмів: критика, але не заперечення. Вісник «Соціогуманітарні проблеми людини». 2005. № 1. URL: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p059.php>
6. Пиже Ж. Теория Пиже. Разд. III: Теория стадий. История зарубежной психологии. 30-е – 60-е годы XX века. Тексты / под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. С. 232-292.
7. Соціологія ідеології. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/cadafaca50566b619aba167ddfa4d655.pdf>
8. Україна у Світовому дослідженні цінностей. Resume of the Analytical report «Ukraine in World Values Survey 2020». URL: http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_ENG_WEB.pdf
9. Брік Т., Крименюк О. Справа наліво: що думають українці про державний контроль економіки та особисту свободу? URL: <https://voxukraine.org/sprava-nalivo-shho-dumayut-bilshist-ukrayintsiv-pro-derzhavnij-kontrol-ekonomiki-ta-osobistiv-svobod/>
10. Фукуяма Ф. Конец истории? Вопросы философии. 1990. №3. С. 134-145.
11. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / под ред. Бергера П., Хантингтона С. М.; пер. с англ. В. В. Сапова; под ред. М. М. Лебедевой Аспект Пресс, 2004. 379 с.
12. Азар И. Раньше был коммунизм, а теперь триумф цинизма. Интервью с П. Померанцевым. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2020/05/19/85434-ranshe-byl-kommunizm-a-teper-triumf-tsinizma>
13. Штомпка П. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии. Социологические исследования. 2009. № 8. С. 3-13.
14. Зборовский Г. Метапарадигмальная модель теоретической социологии. Социологические исследования. 2008. № 4. С. 3-15. URL: <https://www.isras.ru/files/File/Socis/2009-08/Shtompka.pdf>
15. Радаев В. Возможна ли позитивная программа для российской социологии. Социологические исследования. 2008. № 7. С.24-33. URL: <https://www.isras.ru/files/File/Socis/2008-07/Radaev.pdf>
16. Смелзер Н. Проблемы социологии. Георг-Зимелівські лекції. Львів: Кальварія. 2003. 128 с.
17. Штомпка П. СОЦІОЛОГІЯ. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО, 2020. 800 с.
18. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Медиум, 1995. 323 с.
19. Йоргенсен М., Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков: Гуманитарный центр. 2004. 336 с.
20. Ruiz J. Sociological Discourse Analysis: Methods and Logic. Forum: Qualitative Social Research. 2009. 10 (2). Pp.1-30. DOI: <https://doi.org/10.17169/fqs-10.2.1298>
21. Fairclough N. Discourse and social change. Cambridge Polit Press, 1992. 251 p. URL: https://www.academia.edu/10844622/FAIRCLOUGH_Discourse_and_Social_Change
22. Goffman E. Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience. Cambridge: Harvard University Press, 1974. 577 p. URL: https://www.academia.edu/9520207/Frame_Analysis_pp_1_40

References

1. Burawoy, M. (2009) "Comment: for the global sociology of the lower classes?" Sociological research. № 4. Pp. 14-15 [online]. Available at: https://www.isras.ru/files/File/Socis/2009-04/Buravoy_2.pdf [in Russian]
2. Chernysh, N. (2020) "Sociological aspects of the study of interconnections between globalization and the COVID-19 pandemic" Ukrainian society № 4 (75) DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.009> [in Ukrainian]
3. Gorlach, M. The main political ideologies of today [online]. Available at: <https://document.wikireading.ru/hvuRMUmV4S> [in Ukrainian]

4. Kharlamenkov, V. Left VS Right view of the world [online]. Available at: <http://c4u.org.ua/livij-vs-pravyj> [in Ukrainian]
5. Prunak, M. (2005) "Liberalism Challenged, but not Rejected" Herald Socio-Humanitarian Problems of Person 1 [online]. Available at: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p059.php> [in Ukrainian]
6. Piaget, J. (1992) "Piaget's theory. Section III: Theory of stages" History of foreign psychology. 30s - 60s of the XX century in Halperin, P. and Zhdan. A. (eds) Moscow University Press. Pp. 232-292 [in Russian]
7. ociology of ideology [online]. Available at: <http://socio.karazin.ua/resources/cadafafc50566b619aba167dffa4d655.pdf> [in Ukrainian]
8. Ukraine in the World Values Survey. Resume of the Analytical report «Ukraine in World Values Survey 2020» [online]. Available at: http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_ENG_WEB.pdf
9. Brick, T., Krymenyuk, O. From right to left: what do Ukrainians think about state control of the economy and personal freedom? [online]. Available at: <https://voxukraine.org/sprava-nalivo-shho-dumayut-bilshist-ukrayintiv-pro-derzhavnij-kontrol-ekonomiki-ta-osobistih-svobod/> [in Ukrainian]
10. Fukuyama, F. (1990) "The end of history?" Voprosy Filosofii. 2018. № 3. Pp. 134-135, 145 [in Russian]
11. Berger, P. and Huntington, S. (eds.) (2004) Multifaceted globalization. Cultural diversity in the modern world. Translated by Sapova V. in Lebedeva L. (ed.) M: Aspect Press. Pp. 19-20 (8-24) [in Russian]
12. Azar, I. Before there was communism, and now the triumph of cynicism. Interview with P. Pomerantsev [online]. Available at: <https://novyagazeta.ru/articles/2020/05/19/85434-ranshe-byt-kommunizm-a-teper-triumf-tsinizma> [in Russian]
13. Sztompka, P. (2009) "The focus on everyday life: a new turn in sociology" Sociological studies. № 8. Pp. 3-13 [in Russian]
14. Zborovskiy, G. (2008) "Metaparadigm Model of Theoretical Sociology" Sociological studies. № 4. Pp. 3-15 [in Russian]
15. Radaev, V. (2008) "Is positive program possible for the Russian sociology" Sociological studies. № 7. Pp. 24-33 [in Russian]
16. Smelzer, N. (2003) Problems of sociology. Georg-Zimel's lectures. Lviv: Calvaria [in Ukrainian]
17. Sztompka, P. (2020) Sociology. An analysis of society. Lviv: Kolir PRO [in Ukrainian]
18. Berger, P. and Luckmann, T. (1995) The Social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge. M.: Medium [in Russian]
19. J orgensen, M. and Phillips, L. (2004) Discourse Analysis. Theory and method. Kharkiv: Humanitarian Center [in Russian]
20. Ruiz Ruiz, J. (2009) "Sociological Discourse Analysis: Methods and Logic", Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 10(2). DOI: <https://doi.org/10.17169/fqs-10.2.1298>
21. Fairclough, N. (1992) Discourse and social change. Cambridge Polit Press [online]. Available at: https://www.academia.edu/10844622/FAIRCLOUGH_Discourse_and_Social_Change
22. Goffman, E. (1974) Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience. Cambridge: Harvard University Press [online]. Available at: https://www.academia.edu/9520207/Frame_Analysis_pp_1_40

ИДЕОЛОГИЯ В ФОКУСЕ КРИТИЧЕСКОГО ДИСКУРС-АНАЛИЗА Н. ФЭРКЛО

Наталья Черниш

доктор социологических наук, профессор кафедры социологии Львовского национального университета имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>, e-mail: nchernysh@gmail.com

Татьяна Лукеря

студентка PhD программы, по направлению 054 «Социология» Львовского национального университета имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7039-9115>, E-mail: tetyanalukeria@gmail.com

В статье использованы два основных принципа социологического анализа идеологии в начале XX века: принцип двойной контекстуализации М. Буравого и положение о дуальности структур и субъектов П. Штомпки. Применение этих двух принципов позволило уточнить фокус авторского исследования на перекрестке множественности идеологии и мультипарадигмальности современной социологии. Осуществлено социологическое осмысление трансформаций социальной роли идеологии в развитии общества на протяжении конца XIX – начала XXI века, выделены три ее главные фазы. Поскольку идеология – явление, имеющее много измерений, приведены возможности ее концептуализации в ряде главных социологических метапарадигм и их аксиоматических ядер. В частности, акцент сделан на разнообразии дебатов относительно макро-микро дихотомии в изучении идеологии за счет увеличения инвариантности в трактовке обоих членов этой дихотомии и признании сложного характера структур и субъектов, имеющих объект-субъектные характеристики. Отмечено, что в научном русле не хватает социологической экспликации и концептуализации такого видения идеологии и соответствующих ему методик эмпирических исследований. Поэтому аргументировано сужение социологической оптики к изучению идеологии в рамках социально-конструктивистского направления социологиче-

ского теоретизирования в его критической версии. Поскольку сегодня акцентируют важность изучения практических аспектов идеологии и роли ее субъектов в общественных преобразованиях, в рамках кластера критического дискурс-анализа в качестве главного методологического источника избраны наработки Н. Феркло. Выявлены эвристические возможности и пределы использования теоретических положений критического дискурс-анализа Н. Феркло для познания идеологии. На этой основе выделены основные характеристики идеологического дискурса, а также аппликованы основные положения критического дискурс-анализа на исследование идеологии с особым вниманием к ее субъектам. В результате применения этих исследовательских процедур предложен подход к созданию концептуальной схемы исследования идеологии, учитывающий ее объект-субъектные характеристики и позволяющий исследовать роль агентов и реципиентов в процессе конструирования и потребления идеологии, а также в трансформациях социальных практик и социокультурных преобразованиях.

Ключевые слова: *идеология, идеологический дискурс, критический дискурс-анализ, текст, гипертекст, дискурсивные практики, социальные практики, фрейм-анализ.*

IDEOLOGY IN THE FOCUS OF CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS N. FAIRCLOUGH

Nataliya Chernysh

Doctor of Sciences (Sociology), Full Professor, Department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>, e-mail: nchernysh@gmail.com

Tetyana Lukeria

PhD student, Department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7039-9115>, E-mail: tetyanalukeria@gmail.com

Paper describes two basic principles of sociological analysis of ideology in the early XXI century: the principle of double contextualization of M. Burawoy and the principle of the duality of structures and subjects of P. Szompka. This allowed to clarify the focus of the author's research on the intersection of the plurality of ideologies and multiparadigm of modern sociology. Authors have distinguished a sociological understanding of the transformations of the social role of ideology in the development of societies during the XIX – early XXI century and its three main phases. Taking into account the multiparadigm of ideology, the possibilities of its conceptualization in a number of major sociological metaparadigms and their axiomatic nuclei are analyzed. Paper emphasizes on diversifying the debate on the macro-micro dichotomy in the study of ideology by increasing the invariance in the interpretation of both members of this dichotomy and recognizing the complex nature of structures and subjects that have object-subject characteristics. There is a lack of sociological explication and conceptualization of such a vision of ideology and corresponding methods of empirical research. Therefore, the narrowing of sociological optics to the study of ideology within the socio-constructive direction of sociological theorizing in its critical version is argued. As the importance of studying the practical aspects of ideology and the role of its subjects in social transformations is emphasized today, the position of N. Fairclough was chosen as the main methodological source within the cluster of critical discourse analysis. Paper describes heuristic possibilities and limits of using the theoretical provisions of critical discourse-analysis of N. Fairclough for cognition of ideology. The main characteristics of ideological discourse are argued, as well as the main provisions of critical discourse-analysis are applied to the study of ideology with special attention to its subjects. As a result of the application of these research procedures, an approach to the conceptual scheme of ideology research is developed, which takes into account its object-subject characteristics and allows studying the role of agents and recipients in the construction and consumption of ideology, as well as in the transformation of social practices and socio-cultural transformations.

Keywords: *ideology, ideological discourse, critical discourse analysis, text, hypertext, discursive practices, social practices, frame-analysis.*